

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 3 Issue 3, November 2019

ORCID ID: 0000-0001-8460-1580

Makale Gönderim Tarihi: 25.06.2019

Makale Kabul Tarihi: 27.10.2019

AHMET MİDHAT EFENDİ’NİN KURMACA ESERLERİNDE KADIN TEMSİLLERİ

The Representation of Women in the Ahmet Midhat Efendi’s Works of Fiction

Tuğba ÖZKAN

Araştırma Görevlisi

İstanbul Arel Üniversitesi,

Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı

tugbaozkan@arel.edu.tr

z: Edebiyat araştırmaları sahasında yapılan kadın çalışmaları çeşitli disiplinlerle ilişki kurularak, farklı kuram ve yöntemlerle etkileşim hâlinde gelişme göstermektedir. Feminist kuram ve onun metodolojisi doğrultusunda gelişen feminist edebiyat eleştirisini alanında yapılan çalışmalar da edebi eserleri tetkik ederken farklı yöntem ve yaklaşımlar kullanır. Bu eleştirel yaklaşımın ilk örneklerinde, erkek yazarların eserlerinde yaratılan kadın imgelerine odaklanılmaktadır. Tanzimat döneminin çok yönlü aydınlarından olan Ahmet Midhat Efendi’nin roman ve hikyelerine odaklanan bu çalışmada, yazarın eserlerinde çizilen kadın karakterler dönemin meseleleri içinde çeşitli cepheleriyle ele alınmıştır. Kadın karakterlerin din, millet ve sosyoekonomik konumlarına göre nasıl temsil edildikleri, aile ve toplumdaki rollerine göre nasıl kurgulandıkları ortaya koyulmuştur. Eserlerde idealize edilerek okurlara sunulan kadın tiplerine karşılık toplum tarafından kendilerine biçilen cinsiyet rollerine aykırı davranışlar içinde bulunan kadın tiplerine dair örnekler de tespit edilerek bu dikotomi çizgisinde kadın karakterler değerlendirilmiştir. Yazarın ilk kurmaca eserini yazdığı 1870’ten son romanının yayımlandığı 1910 yılına kadar yazdığı kurmaca eserler hakkında yapılan değerlendirme sonucunda elde edilen bulgular genel hatlarıyla sunulmuştur. Bu vesileyle İkinci Meşrutiyet yıllarında daha aktif hâle gelen Osmanlı kadın hareketi, öncesindeki dönemde

yazarın kadınlar hakkındaki meselelere karşı takındığı tavır, yazarın kurmaca dışı eserlerinden de destek alınarak tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Tanzimat Edebiyatı, roman, feminist edebiyat eleştirisi, kadın imgesi, kadın temsiliyeti, cinsiyet rolleri

Abstract: Women's studies in the field of literary research have developed through its interaction with different theories and methods. Studies in the field of feminist literary criticism, which develops in line with feminist theory and its methodology, use different methods and approaches to analyze literary works. The first examples of this critical approach focus on the images of women described in the works of male writers. The present study, which focuses on the novels and stories of Ahmet Midhat Efendi, the female characters described in the author's works were analyzed from various aspects within the framework of issues of the period. The study reveals how the female characters are represented depending on their religion, nation and socioeconomic status, how they are fictionalized according to their roles in the family and society. In addition to the idealized female types presented to the reader, examples of the female types who act contrary to the gender roles imposed on them by the society were also detected and female characters were analyzed in accordance with this dichotomy. General points obtained from the assessment of the fictional works of the author between 1870, the publication year of his first fictional work, and 1910, when his last novel was published, were also presented. Hence the author's attitude towards the issues about women in the period before the Ottoman women's movement, which became more active after the Second Constitutional Monarchy Period, was detected.

Keywords: Literature of the Tanzimat Period, Novel, Feminist Literary Criticism, Images of Women, Representation of Women, Gender Roles.

GİRİŞ

Feminist edebiyat eleştirisi, farklı metot ve yaklaşımlarla ilişkili olarak, çeşitli çalışma alanlarıyla işbirliği hâlinde yirminci yüzyılda kadın hareketinin bir kolu olarak önemli bir gelişme gösterir. Ancak bu eleştirinin yaslandığı kadın hareketinin başlangıcının on sekizinci yüzyıla değin ulaştığı söylenegedir. Çeşitli disiplinlerden ve felsefi akımlardan etkilenecek gelişen feminist hareket, savunduğu görüşler doğrultusunda dallara ayrılarak gelişimini sürdürecektir. Bu kadın hareketi, aydınlanmacı liberal feminizm şeklinde doğmuş ve sonrasında kültürel feminizm, Marksist feminizm, psikanalitik feminizm, varoluşçu feminizm, radikal feminizm gibi çeşitli veçhelerden gelişmesini sürdürmüştür.

Cinsiyetler arası güç ilişkilerine odaklanarak eşitlik feminizmi çerçevesinde görüşlerini savunan iki düşünür Simone de Beauvoir ve Kate Millet yazdıkları metinlerde eleştirilerinin odağına edebi eserleri olarak edebiyattaki kadın imgesi ve kadın mitleri eleştirisinin öncü isimleri olur. Feminist edebiyata yazdığı romanlar kadar diğer eserleri ile de katkı yapan Virginia Woolf, zellikle A Room of One's Own adıyla 1929'da yayınladığı eserinde, kadın ve kurmaca yazın hakkında görüşlerini öne sürer. Virginia Woolf, İngiliz şair Coventry Patmore'un "Angel in the House" şiirinden esinlenerek "evdeki melek" ifadesini öne sürerek feminist edebiyat eleştirisi terminolojisine bu kadın imgesini katmıştır. On dokuzuncu yüzyılın kadınlarından beklenen davranış yordamlarının özü olan "evdeki kadın" imgesi, kadın yazarların savaşması ve yok etmesi gereken bir imgedir. Kadın yazarlar evdeki meleği öldürdükleri vakit kendi benliklerini tam olarak yazdıkları eserlerde ifade edebileceklerdir (Gubar ve Gilman, 2016: 61).

Eleştiri anlayışını Marksizm ve psikanalize verdiği önemle kuvvetlendiren Simone de Beauvoir, edebiyat ve mitlere büyük önem verir. Çünkü ona göre, kadınlar orada Öteki olarak işlenmişlerdir. Edebiyatta Öteki, de Beauvoir'nın Virginia Woolf'un "evdeki melek"ine karşılık gelen bir başka versiyondur. Simone de Beauvoir'ın feminist edebiyat eleştirisine katkısı özellikle 1949 yılında ilk cildini yayınladığı eseri La Deuxième Sexe (İkinci Cins: Kadın) ile olur. O, feminist eleştiriye erkek yazarların eserlerinde kadının konumunu inceleyerek katkıda bulunur. Edebiyat eleştirisinde kadın

imgelerinin araştırılmasına öncülük yapan isimlerden biri olan Kate Millett, 1969 yılında yazdığı *Sexual Politics* adlı eseriyle büyük bir ses getirir. Cinsiyetler arası güç ilişkilerine odaklanan Millett,, kadınların ezilmelerinin ve aşağılanmalarının erkeklerin yazdığı eserlere yansıdığını söyler. (Humm, 2002: 68).

Wallace'ın ifade ettiği gibi Anglo-American feminist eleştirisinin edebiyat araştırmalarına yaklaşımı, edebi eserlerin üretiminin ve edebi ortamda yayılmasının, okur tarafından alımlanmasının ve kültürel etkilerinin cinsiyet farklılıkları perspektifinden incelemesi şeklindedir (Kowaleski-Wallace, 2009: 22). Feminist edebiyat eleştirisi Anglo-Amerikan ve Fransız yaklaşımları olarak iki farklı koldan ilerler. Eşitlik feminizminin ardından ikinci dalga olarak gelişen cinsiyet farklılığına odaklanan bu feminizm anlayışı, 1970'lerden itibaren gelişir. Lengüistik feminizm olarak da anılan Fransız feminizmi, Derrida'nın yapısalcılığının ve Lacan'ın psikanaliz kuramlarının etkisiyle gelişmiştir. Bu çerçevede Luce Irigaray, Hélène Cixous, Julia Kristeva gibi isimler yazdıkları eserler ile feminist edebiyat eleştirisine yeni bir boyut kazandırır. Kadın yazısı olarak dilimize çevirebileceğimiz "écriture féminine" kavramını geliştirirler.

Kadın hareketi, edebiyatta kadın imgesinin, eğretilme olarak kadının, kadın motif ve temalarının, kadın yaratıcılığının incelenmesine hız kazandırmıştır. (Parla ve Irzık, 2014: 23). Bu eleştirel yaklaşımın ilk örneklerinde, erkek yazarların eserlerinde yaratılan kadın imgelerinin çözümlemesine odaklanılmış ve bu metinlerde belli başlı stereotiplere göre kadın karakterlerin yaratıldığı görülmüştür. Mary Ellmann, yaptığı incelemeler neticesinde 1968 yılında yayınladığı *Thinking About Women* adlı kitabında "Phallic Criticism" kısmında ataerki anlayışın edebi metinlerde yarattığı on bir tane kadın stereotipi oluşturur. Bunlar biçimsizlik, edilgenlik, kararsızlık, sınırlılık, hürmetkârlık, maddilik, tinsellik, mantıksızlık, itaatkârlık, ıslah olmaz Cadı ve Şirret tipleridir. (Köroğlu, 1993: 22). Türk edebiyatı araştırmaları sahasında da gerek geleneksel metotlarla gerekse feminist edebiyat eleştirisinin kuramsal arka planına yaslanarak kadın konulu çalışmalar yürütülmektedir. Bu veriler ışığında düşünüldüğünde Ahmet Midhat Efendi'nin eserlerindeki kadın karakterlerin de bazı kalıplar çerçevesinde yaratıldığını görebiliriz.

Ahmet Midhat Efendi Edebiyatında Kadının Yeri

Tanzimat dönemi yazarlarının önde gelenleri arasında yer alan Ahmet Midhat Efendi, altmış sekiz yıllık ömrünün kırk yıllık süresinde roman ve hikâye yazarak hem kurmaca edebiyatımızın önemli bir ismi olmuş, hem de roman ve Batı tarzı hikâye türlerinin ilk örneklerini vererek edebiyat tarihindeki öncü rolüne sahip olmuştur. Kırk yıllık yazarlık hayatı boyunca sadece kurmaca edebiyat sahasında otuz altı roman, yirmi altı uzun hikâye, yedi piyes yazan Ahmet Midhat Efendi'nin eserlerinde kadın bahsini etraflica ele almak daha kapsamlı bir çalışmanın konusu olabilecektir. Bu çalışmada kadının nasıl temsil edildiği konusuna genel hatlarıyla değinilecektir.

Tanzimat sonrası edebiyatımızın en çok eser veren yazarı olan Ahmet Midhat Efendi, aynı zamanda fikirleri ve hamiliği dolayısıyla etkisini dönemin sosyal ve edebi dünyasında fazlasıyla hissettirmiştir. Yazdıkları ile toplumun zihniyetine ve temayüllerine yön verdiğini söyleyebileceğimiz yazar, toplum mühendisi (Kefeli, 2013: 27) unvanını hakkıyla taşıyacak bir şahsiyete sahiptir. Çıkardığı gazetede, yazdığı roman ve diğer kitaplarda tamamen okuru önemseyen bir tavır takınmış, yazarken karşısında muhayyel bir okur kitlesinin var olduğunu düşünmüştür.

Ahmet Midhat Efendi'nin roman ve hikâyelerinde yaratılan kadın karakterler, döneminde tartışılan kadınlarla ilgili meselelerin taşıyıcısı olarak sunulmaktadır. Çeşitli cephelerden ele alınan kadınlar ait oldukları din, millet ve sosyoekonomik konumlarına göre temsil edilmekte ve aile ve toplum içinde birtakım cinsiyet rolleri doğrultusunda kurgulanmaktadır. Bu konuda yazarın karakter yaratma yöntemine ışık tutması adına yazarın Fitnat Hanım ile mektuplaşmalarında değindiği noktalara bakmak gerekmektedir. "(...) biliyorsunuz ki bendeniz roman yazmakla lezzet bulurum. Bulduğum lezzet ise hiçbir hali benim istediğim gibi çıkmıyan şu dünyada benim istediğim gibi bir dünya yaratarak onun içinde dahi yine benim istediğim gibi adamlar halkederek kendimin muvaffak

olmadığım şeyleri âlem-i hayalde olsun onlara takdir etmeye muvaffak olmak suretile hâsıl olur.” (Us, 1948: 26)

Tanpınar'ın da belirttiği gibi ilk Türk hikâyesinin şartlarını belirleyen hususların “kadınlı erkekli hayatın yokluğunu, tanışma ve sevişmenin kafes arkasından veya mektupla olduğunu, bütün bunların ferdî hayatta yarattığı eksiklikleri (...) ve haricî âlemi tasvir hususunda dilin ve göz sanatlarının yardımından mahrum olduklarını ” göz önünde tutmak gerekmektedir. (Tanpınar, 2006: 273) Kadın erkek ilişkilerinin serbest olmadığı ve kaçgöçün yaygın olduğu Osmanlı toplumunda kadınların hareketlerinin ataerkil iktidarı temsil eden aile üyeleri veya eşleri tarafından denetlendiği görülmektedir. Yazar, özellikle ilk eserlerinde gönül ilişkileri konusunda serbest davranan kadın kahramanlarına birtakım yaptırımlar uygulamıştır. Sevdiği erkekle evlenmeden önce serbestçe görüşen Teehhül hikâyesinin Hayfa'sı bu davranışından ötürü toplumun kınama ve yaptırımına maruz kaldığından ve bu yüzden sevdiği erkekle evlenemediğinden mutsuzluk içinde intihar etmiştir.

Yazarın Erken Dönem Eserlerinde Kadınlara İlgili Meseleler

Ahmet Midhat'ın eserlerine kadını merkeze alarak aile, evlilik, hukuk, kamusal alan, din, kimlik, hak ve ödevler gibi konuların perspektifinden bakmaya çalıştığımızda, feminist edebiyat eleştirisinin kavram ve kuramsal yapısı, Osmanlı kadın çalışmalarının sağladığı veriler, Osmanlı sosyal tarihinde kadının konumuna dair yapılan araştırmalar konu hakkında önemli çıkarımlar yapmayı sağlamaktadır. Tanpınar'a göre, Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarını tetkik etmenin en iyi şekli, getirdiği şeyleri teker teker saymaktır. (Tanpınar, 2006: 416) Bu durumda kadın meselesini ele alırken izlenecek en doğru ve güvenilir yol onun kadın kahramanlarını yaratırken ortaya koyduğu geleneksel veya yeni durumları ve getirdiği teklifleri tek tek tespit etmek olacaktır.

Ahmet Midhat, kurmaca yazarlığının erken örnekleri olan Letaif-i Rivâyât başlığı altında topladığı hikâyelerinde Osmanlı toplumunda kadın konusuna önemli açılımlar getirir. Esaret, evlilik, şahsî hürriyetin muhafazası, kadın hakları, ailenin kurulması ve devamlılığının sağlanması gibi yenileşme dönemi Osmanlı toplumunda fazlaca tartışılan meseleleri ele alır. Ahmet Midhat anlatısının en acemi örnekleri olan bu hikâyeler vakaların kuruluşu ve karakter yaratma hususunda başarısızdır. Yazar, karakterlerin psikolojik hâllerini yansıtmak konusunda derinlik kazanmaya gayret etse de çok az hikâyede bu konuda başarılı olduğu söylenebilir. Hikâyeler daha çok olayların aktarılması yoluyla meselelerin ortaya konması şeklindedir, karakterlerin işlevleri meselelerin taşıyıcısı olmalarıdır.

Ahmet Midhat'ın yazdığı roman ve hikâyeleri Osmanlı toplumunun bir yansıması olarak okumak mümkündür. Osmanlıda kadınlar için en önemli konu evliliğdir. “İyi anne, iyi eş, iyi Müslüman” olabilmek, kadınlara esas gaye olarak öğretilmiştir. Kadınlar için kendi varlıklarını kanıtlama alanı, yapılan evlilik içinde süregelen ev hayatıdır. Mutluluk veya mutsuzluk kaynağı yine evliliğin ahenkli bir şekilde sürüyor olmasına bağlıdır. Kadının kamusal alana, sokağa çıkması ancak Tanzimat sonrasında, kısıtlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu yüzden Ahmet Midhat'ın hem kamusal alanda, hem de kapalı ev hayatı içindeki kadının sorunlarına değinmesi önemlidir. Buna rağmen konuyla ilgili olarak İnci Enginün, Ahmet Midhat'ın kadını daha çok ev içinde gördüğünü söylemektedir. (Enginün, 2006: 206) İlk hikâyelerinde cariye, esir ve odalıklar hikâyelerin kahramanları arasında başta gelenlerdir. Esaret adlı hikâyede, cariyenin azat kâğıdının eline verilmesi dikkat çeken unsurdur. O dönemde esir kadınlar “iktisab-ı terbiyelerine mani olur” gerekçesiyle hürriyetlerinden haberdar edilmiyordu. Yazar, sıkça “hürriyet-i şahsiye” kavramını gündeme getirir. Bu kavramı özellikle evlilik kurumu ile ilişkilendirerek tartışmaya sunar.

Gündeme getirilen konulardan biri de “taaddüd-i zevcat” yani çokeşlilik meselesidir. Esaret hikâyesinin Zeynel Beyi, evlatlık edindiği esir kızı kendisine odalık yapmak, ikinci bir eş olarak almak ister. Ama çokeşliliğe karşı olduğu için bunu kendi kendine kabul ettiremez. Bir diğer örnek ise Teehhül adlı hikâyenin Sabire Hanımıdır. Kocasını Mazlum'un mutsuzluğu karşısında kadının kocasına tavsiye ettiği onun yeni bir eş alması olur. Kocasının kendisini sevmediğini, onunla isteyerek evlenmediğini fark ettiğinde başka bir kadınla evlenmesini önerir: “Ne yapalım, dinimizin müsaadesi

var, dörde kadar Allah'ın emri imiş. Ben yalnız senin yüzünü görmeye ve mürüvvet ve merhamet eder isen cüz'î bir iltifatına da razı olurum. Sen de zevkine bakarsın.” (LR, s. 49). Ancak bu teklifi Mazlum kesinlikle kabul etmeyecek, bunun yerine ölmeyi tercih edeceğini söyleyecektir. Yazarın, bu meseledeki tavrını tespit etmek güçtür. Eserlerinde karakterleri çok eşlilik aleyhinde bulunur, çok eşlilik ailenin temelini sarsan bir özellik olarak gösterilir, ancak bu hadiseye yazarın kişisel tarihinde rastlanmaktadır.

Toplum düzeninde evlilik kurumunun gerekliliğini çeşitli açılardan ele alan yazar, birçok hikâyesinde bu kuruma zarar veren unsurları tartışmaya açar. Bunlardan en başta geleni de gençlerin evliliğine aile büyüklerinin dahilinin yarattığı sorunlar olur. Teehhül’de yazar, Sabire ve Hayfa adlı iki kadının yaşadığı sorunları bizzat onların ağzından okurlarına aktarır. Yazarın iki kadına söz hakkı vermesi önemli bir hamledir, edebiyatımızda kadın sorununun kadın dilinden anlatıldığı ilk örnekler arasında sayılması itibariyle bu hikâyenin üzerinde özellikle durulması gerekmektedir. Evlilik kurumunun işleyişindeki bozuklukların bireyin hayatı üzerindeki olumsuz etkisine odaklanan hikâyede yazar, yaşanan dramı çarpıcı hâle getirmek için iki genci intihar ettirir, bir kadını evlilik düşmanı olarak yansıtır. Kullanılan ifadeler ise son derece sert bir üslupta verilmiştir, bu yüzden yazarın belki de en yoğun şekilde toplumsal eleştiri yaptığı hikâyelerinden biri sayılabilir.

Yazarın Gençlik hikâyesinde de kadınların toplum hayatında erkeklerin kaygısız davranışları dolayısıyla yaşadıkları sorunlar işlenir. Hikâyede kendisine tanımadığı bir kadından mektup gelen ve o kadının peşi sıra maceraya atılan genç bir erkeğin başına gelen ders verici hikâyeye işlenir. Bu genç, kadınların peşinde koşan, arzu ve hevesleri yolunda kadınları değersizleştiren bir erkektir. Bu yüzden teyzesi ve ailesinin diğer kadınları, bu hovarda genci komik duruma düşürüp haddini bildirerek onun kadınlar konusundaki tutumunu değiştirmek ister. Burada eleştirilen sosyal hayatta bazı erkeklerin kadına bakışı, onları eğlenceleri için bir vasıta olarak görmeleri ve bunun kadınlar için rahatsız edici bir durum olmasıdır. Önemli olan nokta burada kadınların bu rahatsızlığı sözle ve eylem ile dile getirebilmeleridir. Kadınlar bizzat kendileri, erkeklere toplum normlarına bağlı kalarak yaşamının gerekliliği konusunda bir ders verir. Kitlesele bir protestonun henüz mümkün olamayacağı o dönem toplumunda, kadınlar sadece aile içinde de olsa tepkilerini göstermiş olurlar.

Ahlak Meselesi Bağlamında Kadının Bireysel ve Toplumsal Yaşamının Sunumu

Ahmet Midhat Efendi, toplum mühendisi kimliğiyle toplumun temayüllerine yön verdiğiinden eserlerinde idealize ederek çizdiği kadın portrelerini okurlarına sunmuştur. Bu makbul kadın tipleri çoğu zaman toplumsal rollere aykırı davranan kadın tipleri ile karşılaştırmalı bir yaklaşımla kurgulanarak yan yana getirilir ve ideal kadının özellikleri belirginlik kazanır. Davranışları ile örnek gösterilen kadınların, hayat düzenleri ve ulaştıkları toplumsal konum itibariyle okur nezdinde takdir kazanması ve toplumun kadınlarının bu doğrultuda hareket etmesi yazarın niyetini teşkil etmektedir. Kadın ve ahlak perspektifinden yazarın inşa ettiği karakterlere baktığımızda kadınların iyi ahlak ve kötü ahlak dikotomisi içinde değerlendirildiğini görürüz. Bir yanda makbul kadınlar varken diğer tarafta düşük ahlaklı kadınlar yer alır. Yazarın makbul kadın imajlarından biri de “durmuş oturmuş kadın” ifadeleriyle anlatılır. Durmuş oturmuş bir kadın olmak meselesi, Ahmet Midhat romanlarında sıklıkla dillendirilir. Bu kadın temsilinin ya da onun tam zıddının özelliklerini saptayıp yazarın tavrını değerlendirmek mümkündür. Yazarın olumsuz kadın tiplerinden biri Ölüm Allah'ın Emri'nde kendisini “durmuş oturmuş bir kadın değil idim” diye tanımlayan Behice Hanımdır. Behice Hanım, özgürce arzuları doğrultusunda hareket etmek isteyen bir kadındır. Yanında çalıştığı paşaya da serbest fikirlerini ifade edecek kadar cesaret gösterir.

Kadın ahlakı söz konusu olduğunda “düşmüş kadın” en uç örnek olarak, toplumda kadın ahlaksızlığının simgelerinden biri olarak kabul edilir. Yazar, düşmüş kadın temasını iki eserinde işler. İlki Mihnetkeşan’dır. Hikâyenin dikkat çeken bir noktası da, yazarın daha sonra Henüz On Yedi Yaşında romanında daha ayrıntılı bir şekilde hikâyeye edeceği fuhşa sürüklenmiş kadınların durumunu göstermesidir. Yazar hikâyede kadınların üç türlü bu fuhuş yoluna düştüğünü anlatmaktadır. Bununla

ilgili olarak yazarın fuhuş belasından kurtulmak için topluma sunduğu bir reçete vardır. Kadını bu beladan kurtarma yolunda -her meselede olduğu gibi- yine bütün sorumluluk “erkek topluma” yüklenmiştir. Kadınları kandıran erkekler, toplum tarafından kınanmalı ve ayıplanmalı, kandırılan kadınlar mazur görülmelidir. Bu erkeklere mertlik göstererek, kadınların başına belaya sokmaktan kaçınmaları tavsiye edilir. Karılarına iyi davranmayarak, onların evlilikten umduklarını bulamamasına neden olan erkeklere edilen tavsiye, evlilikte kadın-erkek eşitliği açısından önemlidir. Yazarın dile getirdiği tavsiyelerde, sorumluluk toplumun erkeklerine düşerken, üçüncü durumun sorumluluğu bütün toplum üzerindedir. Millet olarak fakirlik ve zaruret içinde bulunanlara yardım için çalışılmalı, özellikle kadın ve çocukların bu hâli için mutlaka çare aranmalı ve “terbiye-i zenan” için çaba gösterilmelidir. Bu üç durumu tadil edecek önlemler uygulandıktan sonra, kadın yine de fuhuş yolunu tutuyorsa bu onun ahlakının düşüklüğünü göstermektedir.

Evlilik hayatında kadının durumu konusunda yazarın tespiti, dinî geleneklerin gölgesinde erkek egemen toplumun yansımasını ortaya koyar. Kadın, evlilik içinde yüklendiği sorumlulukları yerine getirmek zorundadır. Yerine getirmediği takdirde toplum yaşamında güvencesini sağlayacak unsurlar yoktur ya da sağlam değildir. Yazar, bir yandan kadınlara birtakım bireysel haklar ve sorumluluklar yükleyerek kendi hayatlarını kurabilmelerini öğütler; ancak toplum yapısının henüz kadın için böyle bir hayat tarzına hazır olmadığını da dile getirir:

Müslüman Osmanlı kadınının geçim kaynaklarına baktığımızda yalnız kalmış, aileden yoksun kadınların, ya elde kalan serveti iyi idare etmeye çalıştıklarını ya da el işi yaparak geçimlerini sağladıklarını görmekteyiz. Ailenin babası öldüğü vakit geride kalan kadınlar, ya geçim derdine düşer veyahut eldeki serveti iyi idare etme telaşına düşerler. Taaffüf romanında baba öldüğünde anne kızını evlendirdiği damada servetinin idaresini teslim etmek ister. Alafranga bir eğitimle yetişen Saniha'nın ivedilikle evlendirilmek istenmesinin sebebi ailenin başına bir erkeğin geçerek mal varlığını idare etmesidir. Bunun dışında Felsefe-i Zenan hikâyesinde babadan kalan serveti hisse senedine yatırarak geçinen kadınlar bulunduğu gibi, Jön Türk romanında da yalnız kalan kadınlar büyük konağın bahçesini ve bir kısmını kiralayarak geçimlerini sürdürür. Dönemin koşulları sebebiyle herhangi bir iş kolunda çalışmaları mümkün görünmeyen kadınların geçim yöntemlerine dair buldukları pratik çözümler yazar tarafından böylece sergilenmiş olur.

Ahmet Midhat Efendi'nin kadın meselesine getirdiği açılımlar, modernleşme dönemi Osmanlı tarihi üzerine çalışan araştırmacılar tarafından üzerinde durulan meseleler arasındadır. Niyazi Berkes Türkiye'de Çağdaşlaşma adlı eserinde Ahmet Midhat Efendi'nin kadın haklarına ve kadın özgürleşmesine dair önemli konuları dile getirdiğini belirtir. “ (...) kadınların bir gün gelip her mesleğe girebileceklerini önceden haber veriyordu. Sık sık işlediği konular, kadınların düşük sosyal statülerine, erkeklerle eşit haklara sahip olmadıkları için çektikleri sıkıntılara ve talihsizliklere ilişkin sorunlardır. Mithat, koşulların fuhuşa zorladığı kadınları savunacak kadar ileri gitti ve onların günahkâr olduğu fikrini ve verilen cezaları şiddetle eleştirdi. Bizim görevimiz, dedi, bu kadınları düşkünlükten kurtarmaya uğraşmaktır, bu da ancak biz kadınlara bir mal veya bir köle gibi davranmaktan vazgeçer ve kendi kaderlerini tayin etme hürriyetini tanırsak gerçekleşir. (...) Kadınların bağımsızlığa kavuşturulmaları en fazla üzerinde durduğu konulardan biriydi.” (Berkes'ten akt. Mardin, 2015: 32).

Niyazi Berkes, kadın sorunlarını çeşitli cephelerden ele almasının yanı sıra yazarın, kadınlar için daha parlak ve umutlu bir gelecek öngördüğünü söylemektedir (Berkes'ten akt. Mardin, 2015: 32). Ancak Niyazi Berkes, Ahmet Midhat Efendi'nin en fazla üzerinde durduğu konulardan birinin kadınların bağımsızlığa kavuşturulması olarak görse de bu konuda yazarın çelişkili bir tutum sergilediği söylenebilir. Vah romanının idealize edilen eğitilmiş ve okuryazar kadını serbest hareketleri dolayısıyla toplum tarafından yadırganmıştır. Kamusal alanda serbestçe tek başına gezebilmesi, vapurda etrafındakilere aldırış etmeden sigara içmesi kadınlara biçilen davranış kalıplarından aykırı bir hâlde bulunmaktadır. Çirkin kocasının tüm kıskançlıklarına ve evlilik içinde hane hayatını kendisine dar ederek mutsuz olmasına sebebiyet vermesine rağmen Vah romanının Ferdane Hanımı

toplum nezdinde hafifmeşrep ve flört etmeye yatkın bir kadın olarak görülmektedir. Bu yüzden gittiği millet bahçeleri gibi mesire yerlerinde, tiyatro salonlarında erkeklerin taciz ve taarruzuna maruz kalarak rahatsız edilir. Vah romanının olay örgüsünde önemli bir yer işgal eden olaylar da onun dışarıdan yanlış tanınması ve kötü ahlaklı olduğunun zannedilmesi sebebiyle gerçekleşir. Kendisinin güzelliğinden faydalanıp onunla gönül eğlendirmek isteyen romanın erkek kahramanı, Ferdane'den yüz bulamadığında ondan intikam alacaktır. Onun fotoğraflarını fotoşop tekniğiyle açık saçık hâle getirip vitrinlerde sergileyip onu kamunun nezdinde ahlaksız ve iffetsiz bir kadın olarak gösterecektir. Bu yüzden Vah romanının Ferdane Hanımının serbestliğini hesaba katacak olursak, Ahmet Midhat'ın kadınlara tanınan serbesti ve hürriyetin sınırlı olması gerektiğini düşündüğü söylenebilir.

Ahmet Midhat Efendi'nin Kadın Eğitime Dair Görüşleri ve Katkıları

Osmanlı'da kadınların eğitim görmesi, okuma ve yazma öğrenmesi, kitap, gazete ve dergi okuması gibi hususlar da modernleşme dönemiyle yaygınlık kazanır. Kız çocuklarının gittikleri ilk mektep, sıbyan mektepleridir. Bu okulların temel amacı Müslüman çocuklarına okuma yazma öğretmek, Kuran-ı Kerim'i ezberletmek ve bazı temel dini bilgileri vermektir. Mektebini bitiren kız çocuklarının bundan sonraki eğitimi, ailelerinin sosyo-kültürel düzeylerine göre farklılık gösterir. Kızların eğitilmesi görevini eğer, baba yeterli bilgiye sahipse o yapar, yeterli bilgiye sahip değilse kızların eğitilmesi için özel hocalar tutulur. Devletin ileri gelenleri ve yönetici sınıfına mensup ailelerin kızları ailelerinin destek ve yönlendirmesiyle konaklarında, evlerinde özel dersler alarak ya da kendi kendilerini yetiştirerek özellikle dini ve edebi bilgiler edinirler. Özellikle Tanzimat'tan sonra, varlıklı aile konaklarında, özel hocalardan ders alarak yazar, şair ve aydın kadınlar yetişir. Ekrem Işın'ın konak eğitimi olarak tanımladığı evlerde yapılan bu eğitim sonucunda Osmanlı entelektüel kadın tipi ortaya çıkar (Işın, 1995: 113). Konakta verilen eğitim ile kadın belli bir kültüre sahip olur ve sosyal hayatta yerini alır.

O, romanlarında eğitilmiş kadınlara yer vermesinin yanı sıra yeri geldikçe kadın eğitime dair görüşlerini açıklamış ve kadınların eğitim görmesinin toplumun refahı ve geleceği için önemi üzerinde durmuştur. Eğitimci kimliğiyle halkın eğitilmesi için teorik ve fiili birtakım faaliyetler yürüten Ahmet Midhat Efendi basın sahasında ve yazarlık mesleğinde de gençlerin elinden tutarak onları meslek eğitimlerinde ilgili alanın içinde yetiştirmiştir. (Uğurcan, 2006: 289). Onun yol gösterdiği kişiler arasından kadın yazarlarımız da yer almaktadır. Ahmet Midhat'ın yönlendirmesi doğrultusunda ve onun gölgesinde ilk romanlarını yazan Fatma Aliye Hanım da hamisi ve hocası gibi kadının eğitilmesi konusuna ve eğitilmiş kadın tiplerine romanının temel meseleleri arasında yer vermektedir (Şen-Sönmez, 2013: 299).

Ahmet Midhat Efendi, dönem edebiyatının en belirgin kadın tiplerinden olan eğitilmiş kadın portrelerini eserlerine yansıtmıştır. Bu doğrultuda romanlarda da kız çocukların ve kadınların eğitiminde belli başlı yöntemlerin tekrar edildiğini örneklerden görebiliriz. Satın aldıkları cariyeleri eğiten erkekler, babaların kız çocuklarını eğitmesi, babanın olmadığı durumda yaşlı bir hocaefendinin rahle-i tedrisine emanet edilen çocuklar görüldüğü gibi, daha modern ve üst sınıf ailelerde Avrupa'dan gelen erkek ve kadın öğretmenlerin eğittiği genç kızları da görmekteyiz. Avrupa'dan gelen mürebbiyelerin verdiği eğitime karşı her zaman mesafeli duran yazar, yalnızca Alman bir doktor tarafından yetiştirilen Taaffüf romanı kahramanı Saniha'nın eğitimini olumlu bir örnek olarak sunacaktır.

Eğitim alan kadın kahramanlardan beklenen olumlu davranışlar, toplumun dayattığı normlar ve toplumsal rollerle paralellik gösterir. Bu rollere uymayan; sadakat, fedakârlık, namus ve iffet dairesinde hareket etme, itaatkârlık gibi arzu edilen kadınlık erdemlerine sahip olmayan kadın kahramanlar kötü bir eğitimden geçmiş olarak kabul edilir. Onların en başta gelen örneği, kötülüğün vücut bulmuş hâli olarak yaratılan Jön Türk romanının Ceylan karakteridir. Ceylan alafranga meşrep bir baba ile eski cariyeye ve rakkase bir annenin kızı olarak dünyaya gelir. Romanda uzun uzun onun

yetiştirdiği muhit ve irsi olarak aktarılan karakter özelliklerinden bahseden yazar, Ceylan'ı olumsuz bir tip olarak çizer ve romandaki bütün kötücül eylemlerin faili ve sorumlusu olarak onu gösterir.

Tüm bu kötü örnekler yanında aldıkları eğitim ile arzu edilen kadın profiline sahip karakterler de bu roman ve hikâyelerde konu edilmiştir. Bunların tipik özelliklerine bakıldığında birkaç temanın sıklıkla tekrarlandığını görürüz. Bunlardan biri cariyelerin iyi bir eğitimden geçirilip erkekler için uygun bir eş hâline getirilmesi yani erkek bireyin kendi eşini bir nevi kendisinin isteği doğrultusunda dönüştürmesidir. İkincisi ise kadının eğitiminin erkekler tarafından gerçekleştirilmesidir. Baba veya eşe kadın eğitiminde birincil rol verilirken; annenin çocuk ve genç kız eğitimindeki rolü birkaç yer istisna geçersiz kılınmaktadır. Bu konuyla ilgili en somut örnekleri yazarın, pedagojik eserlerinden biri olan Ana ve Babanın Evlad Üzerindeki Hukuk ve Zezaifi'nde görebiliriz. Ancak yazar, kadın eğitiminin önemini vurguladığı Bahtiyarlık hikayesinde bu görüşünün aksine olarak şu sözleri sarf edecektir: "...bir milletin kadınları ne kadar terbiyeli olursa erkekleri dahi o kadar terbiyeli olabilmek muhakkak-i tabiiyededir. Kadınlar erkeklerin ilk mürebbii ve muallimleridirler (s. 43). Burada da annenin çocuk eğitimindeki rolünü ortaya koymaktadır. Bu çelişkili tavır, Ahmet Midhat Efendi'nin uzun yazarlık hayatında çok fazla eser vermiş olmasına ve matbuata yazı yetiştirme telaşıyla yazdıklarını tekrar gözden geçirme imkânı bulunmamasına bağlıdır.

Azınlık Kadınları ve Yabancı Kadınlarla İlgili Meseleler

Müslüman Osmanlı kadınları yanında azınlık kadınlarından olan Rum ve Ermeni cemaatine mensup kadınların nasıl temsil edildiğine dair örnekler baktığımızda Henüz 17 Yaşında, Müşahadat, Karnaval romanları öne çıkmaktadır. Çoğu romanda ev hizmetinde çalışan Rum ve Ermeni kadın kahramanlar ile karşılaşmanın mümkün olması yanında romanın ana karakteri olarak azınlık kadınlarının yer aldığı durumlar görülmektedir. Genel olarak değerlendirdiğimizde, Rum ve Ermeni kadınların karakterlerinin belli bir kalıpta çizilmediği görülmektedir. Eserlerde alt sınıfa mensup kadınlar görüldüğü gibi okuryazar ve entelektüel kadınlar, zengin ve eğlence düşkünü kadınlar, toplumun kıyısında bulunan düşmüş kadınlar da bulunmaktadır. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğuna bağlı uzak coğrafyalarda yaşayan kadınların hayatına odaklanan romanlarda da çeşitli kavimlere mensup kadın kahramanlar yer almaktadır. Gürcü, Çerkez, Arnavut, Solyot ve diğer kavimlere mensup bu kadınlar büyük şehirlerden ziyade köy, kır ve sahra hayatı içinde kurgulanmıştır. Bu kadın portrelerinin en belirgin özellikleri arasında taşrada çalışma hayatının içinde erkekle beraber eşit bir şekilde yer almaları, kadın ve erkek arasında kaçgöç bulunmaması ve sosyal hayatta yan yana bulunmaları yer almaktadır. Ayrıca bu kadınlar cesaret ve yiğitlikleri dolayısıyla savaşlarda erkekler ile beraber mücadele etmektedirler.

Yazarın eserlerinde Müslüman Osmanlı ve azınlık kadınları yanında İngiliz, Fransız ve Rus milletine mensup kadınların da kurgulandığını görmekteyiz. Bunları ahlak nokta-i nazarından değerlendirirken yazarın, bazı kadın stereotipleri yarattığı görülür. Özellikle İngiliz ve Fransız ahlak anlayışını kadın kahramanları üzerinden mukayese ederken üstünlüğü İngiliz ahlakına verecek, ideal Batılı kadını Acayib-i Âlem romanının İngiliz kadınlarından Miss Haft üzerinden sunacaktır. Miss Haft, kuzey ülkelerini seyahat eden iki Osmanlı beyefendisinin gezi sırasında tanıştığı İngiliz seyyahıdır. Tek başına seyahat eden bu kadın, bilgisi görgüsü, bilim ve seyahate önem vermesi ve iffeti ile takdir kazanarak, romandaki Rus kontes ve prenseslerin teklifsiz davranışları karşısında olumlu bir örnek olarak yüceltilir.

Ahmet Midhat, Rus ve Fransızlarınkine nazaran İngiliz ahlak anlayışını, Osmanlı ahlak anlayışına daha yakın bulmaktadır. Fransız kadınlarını birkaç istisna dışında koket, demi-monde, monden gibi tabirlerle anarken onları serbest gönül ilişkileri, aile değerlerine önem vermemeleri, eğlence hayatında vakit geçirmeleri sebebiyle kötülemektedir. Fransız ve İngiliz kadını imgeleri birbirinden o kadar kesin çizgilerle ayrılmıştır ki, yazar bir İngiliz kadınında aksi bir duruma denk geldiğinde "İngilizliğe mahsus soğukluğu Fransızlardaki hoppalığa" çevirdiğini söyleyerek kadını kötüleyecektir. Yazarın kurduğu Fransız kadını imajının aksi olacak bazı örnekleri de bulabiliriz.

Mesail-i Muğlaka romanında, grisette diye tabir edilen Fransız işçi sınıfına mensup bir genç kız olan Rosette'in hikâyesini anlatırken onu çalışarak kendi ayakları üstünde durduğu, namuslu ve fakir bir hayat içinde mutlu olduğu için takdir edecektir.

Gerek konusu Avrupa'da geçen eserlerde gerekse İstanbul ve diğer Osmanlı coğrafyasında geçen eserlerde Avrupalı kadınlar Osmanlı erkekleriyle aynı cemiyetlerde bulunurlar. Osmanlı erkeğiyle karşılaşan Batılı kadının hayranlığı yazarın romanlarında sıklıkla işlenen bir tema hâline gelmiştir. Bu esasında idealize edilen Müslüman ve Osmanlı erkek bireyine has özelliklerin Batılı karşı cins tarafından takdir edilmesidir. Bu konunun bir ileri örneğini kendini bu hayranlığa kaptırıp beğendiği Müslüman cemaatine mensup olmak için ihtida eden kadın kahramanlarda görürüz. Çeşitli cephelerden kadının ihtidasını işleyen yazar, bunu genelde aşk ve evlilik vesilesiyle gerçekleştirir. İdeal ve ahlaklı bir kişiliğe sahip olan kadın Osmanlı ülkesine gelerek Müslüman olup orta halli ve erdemli bir hayatı benimseyerek saadeti bulur. Yazarın bu konuyu işlemesi, her zaman Batılı değerler karşısında üstün gördüğü Müslüman ve Osmanlı değerlerinin takdis edilmesi olarak değerlendirilebilir.

SONUÇ

Ahmet Midhat Efendi'nin Letaif-i Rivayat başlığıyla 1870'lerin başından itibaren yayınladığı hikâyelerinde kadın meselesine dair konularda daha cesurca kalem oynattığı görülmektedir. Yazar bunlarda esirlik müessesesi, evlenme usulleri, görücü usulüyle evliliğin eleştirilmesi, kadın hürriyeti ve kadınların eğitilmesi konusunda son derece yenilikçi fikirler öne sürmüştür, daha sonra II. Abdülhamit'in idaresi altında yazdığı roman ve hikâyelerinde bu kadar cesur davranamamıştır. Onun eserlerini sosyal meselelerden arındırıp macera ve eğlence tonunu ön plana çıkarmasına sebep olan hususlardan biri olarak da sürgün edilmesi sonrasında daha uzlaşmacı ve konformist bir tavır takınmış olması görülebilir.

İyi/kötü, iffetli/düşük ahlaklı, eğitilmiş/eğitimsiz, fedakâr/bencil gibi karşıtlıklar üzerine kurduğu karakter yaratma yordamını, iyilerin mükâfat kötülerinse ceza bulduğu bir sonla bitiren yazar, romantik edebiyat anlayışı çizgisinden realist romana geçiş sağlayamamış, karakterlerini tarafsız bir gözle değerlendirememiştir. Toplum mühendisi kimliğiyle okurunun örnek alması gereken kahramanlarını yüceltmiş ve onlara iyi ve mutlu bir hayat bahşederek ödüllendirmiştir. Bu anlamda kadın kahramanların iki ayrı uçta yer aldığı ya takdir edilen, kadınlık rollerine uygun davranan makbul kadınlar olduğu veyahut toplumun kıyısında yaşayan, toplum tarafından kabul edilmeyecek davranışlar sergileyen kadınlar olduğu görülür. Bu sebeple yazarın kadın kahramanlarını belli kalıplar içinde kurguladığı sonucuna varılabilir. Birkaç kadın kahramanı istisna tutulursa hemen hepsinin kurmaca metin içinde stereotip halinde yer aldığı ve tam anlamıyla roman şahsiyeti hüviyetini kazanmadıkları görülmektedir.

Kaynakça

- AHMET MİDHAT EFENDİ (2001). *Letaif-i Rivayat*, (hzl. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın) Çağrı Yayınları, İstanbul.
- AHMET MİDHAT EFENDİ (2003). *Eski Mektuplar, Altın Âşıkları, Mesâil-i Muğlaka*, Jön Türk, (hzl. Kâzım Yetiş, M. Fatih Andi, Ali Şükrü Çoruk) Türk Dil Kurumu Yayınlar, Ankara.
- AHMET MİDHAT EFENDİ (2013). *Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezaifi*, (hzl. Gizem Akyol) Dergâh Yayınları, İstanbul.
- DONOVA, J. (2015). *Feminist Teori, Entelektüel Gelenekler*, (10. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.
- ENGİNÜN, İ. (2006). *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e*. Dergâh Yayınları, İstanbul.
- GUBAR, S. ve GILBERT, S. M. (2016). *Tavan Arasındaki Deli Kadın- Kadın Yazar ve 19 YY'da Edebi İmgelem*, (çev. Nil Sakman) Aylak Adam Yayınları, İstanbul.
- HUMM, M. (2002). *Feminist Edebiyat Eleştirisi* (Çev. Özge Altay). Say yayınları, İstanbul.
- IRZİK, S. ve PARLA, J. (2014). *Kadınlar Dile Düşünce Edebiyat ve Toplumsal Cinsiyet*, (5. Baskı) İletişim Yayınları, İstanbul.
- IŞIN, E. (1995). *İstanbul'da Gündelik Hayat*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KEFELİ, E. (2013), "Bir Toplum Mühendisi Olarak Ahmet Mithat Efendi", *Yeni Türk Edebiyatı*, 2013 (7): 27-35.
- KÖROĞLU, E. (1993), *Aşk-ı Memnu'yu Feminist Yöntemle Okumak*, Mezuniyet Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul.
- MARDİN, Ş. (2015) *Türk Modernleşmesi*, (24. Baskı) İletişim Yayınları, İstanbul.
- MORAN, B. (2009). *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi*, (19. Baskı) İletişim Yayınları, İstanbul.
- ŞEN-SÖNMEZ, Ü. (2013). "Fatma Âliye'nin Muhâdârât Adlı Romanında Kadının Eğitimine Dair", *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2013 (2): 295-311.
- TANPINAR, A. H. (2006). *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- TİMUR, T. (2002). *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik* (2. Baskı) İmge Kitabevi, İstanbul.

- UĞURCAN, S. (2006). Ahmed Midhat Efendi ve Elinden Tuttukları. Nüket Esen, Erol Köroğlu içinde. Merhaba Ey Muharrir! Ahmed Mithat Üzerine Eleştirel Yazılar (s. 289-308) Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- UĞURCAN, S. (2009). Edebiyatımız II: Yazarlar Meseleler, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- US, H. T. (1948). Ahmed Midhat Efendi ile Şair Fitnat Hanım, Vakıf Matbaası, İstanbul.
- WALLACE, E. K. (ed) (2009). Encyclopedia of Feminist Literary Theory, Routledge Taylor and Francis Group, London and New York.